

Особисті архіви ветеранів Великої Вітчизняної війни:

9. Бондаренка Миколи Свиридоновича ст. 1-5.
10. Ігнатенка Дмитра Олександровича ст. 1-12.
11. Монастирєнка Григорія Антоновича ст.1-47.
12. Смирнової Тетяни Михайлівни ст.1-18.
13. Козлова Володимира Івановича ст.1-82.
14. Клетченкова Миколи Івановича ст. 1-24.
15. Лукирича Володимира Гавриловича ст. 1-5.
16. Папуші Прокопа Леонтійовича ст. 1-19
17. Газета "Світлий шлях" №74 від 24 вересня 1994 р.
18. Газета "Світлий шлях" № 34 від 6 травня 1995 р.
19. Газета "Світлий шлях" № від 13 вересня 2003 р.

Загоріна Р.К.,

завідувач сектору історії краю в період
Другої світової війни та відбудови (1939—1954)
Черкаського обласного краєзнавчого музею

Мельниченко В.М.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України Черкаського
національного університету імені Богдана Хмельницького

ГЕРОЇЗМ І ТРАГЕДІЯ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕСАНТУ

Дніпровська повітряно-десантна операція 1943 року була найбільшою бойовою операцією радянських повітряно-десантних військ не тільки в історії Великої Вітчизняної війни (1941–1945), а й в цілому – в історії Другої світової війни (1939–1945). В ній брали участь 4575 воїнів 3-ї і 5-ї гвардійських повітряно-десантних бригад, десантованих в кінці вересня 1943 року в черкаські та канівські ліси з метою допомогти нашим військам у завоюванні плацдарму на правому березі Дніпра.

Дніпровська десантна операція відіграла важливу роль в успішному здійсненні Черкаської наступальної операції (13 листопада – 14 грудня 1943р.), в результаті якої було визволено м.Черкаси. Але тривалий час після війни про цю операцію згадувалось лише у спеціальній літературі та в окремих журнальних та газетних статтях. Детальне описання подій цієї бойової операції дано в книзі "Советские воздушно-десантные.: Военно-исторический очерк.", 1980, а також – в книзі письменника-фронтовика В.Чернова "Днепровский десант". Це хвилююча розповідь про трагічну долю десанту, про мужність

і героїзм одних і слабкодушність інших. Книга вражає своїм реалізмом і по-новому висвітлює деякі факти, але вони потребують дуже уважного наукового дослідження. Чому ж ця найбільша в роки Другої світової війни повітряно-десантна операція лишалась поза увагою істориків і навіть більше того, – замовчувалась? Чому в с.Свидівок Черкаського району на Пам'ятному знакові на честь подвигу воїнів-десантників, що два місяці вели запеклі бої в тилу ворога і допомогли військам 52-ї армії 2-ї Українського фронту захопити плацдарм на правому березі Дніпра, звідки потім розгорнувся наступ на Черкаси, значилася лише 5-та гвардійська повітряно-десантна бригада? Адже в боях брала участь і 3-тя гвардійська повітряно-десантна бригада (у повному складі!). Спробуємо відповісти на ці питання.

Восени 1943 р. гітлерівські війська, зазнавши важких поразок під Сталінградом і на Курській дузі, були відкинуті за Дніпро. Вони не втрачали надії взяти реванш, створивши на берегах цієї великої ріки так званий "Східний вал" – потужну подвійну смугу оборонних укріплень.

Розробляючи плани нових наступальних операцій, радянське командування вирішило задіяти великі сили повітряно-десантних військ, які намічалось висадити в тил ворога напередодні форсування Дніпра. Завданням десанту було ведення бойових дій в тилу ворога, збір розвідданих, а головне – завдати удару з тилу по фашистах у той час, коли частини Червоної Армії почнуть переправу через Дніпро, і допомогти їм у захопленні правобережного плацдарму. Ставка ВГК планувала в кінці вересня 1943 р. розпочати форсування Дніпра в середній течії, а саме – в районі с.Великий Букрин (Київська обл.) і 1 жовтня 1943 р. – в районі с.Хрещатик (нині – Черкаська обл.). Ось чому Дніпровська десантна операція розпочалась в ніч на 24 вересня 1943 р. План операції був особисто затверджений представником Ставки ВГК генералом Г.К.Жуковим, який при цьому зауважив, що завдання десанту напередодні висадки повинен поставити командуючий Воронезьким фронтом згідно з урахуванням бойової обстановки в зоні майбутніх дій десанту. Та ця вказівка не була виконана. Фронтowa розвідка припустилась значних прорахунків, "не помітивши", що гітлерівці підтягли в цей район напередодні шість дивізій, в тому числі – зенітні, артилерійські й прожекторні [1,199]. Це призвело до трагічних наслідків і великих втрат серед десантників.

Десантування мало бути здійснене протягом двох ночей. В ніч на 24 і 25 вересня 1943 р. було десантовано 4575 воїнів 3-ї і 5-ї гвардійських повітряно-десантних бригад, в тому числі – 3050 з 3-ї гвардійської повітряно-десантної бригади і 1525 – з 5-ї гвардійської повітряно-десантної бригади. Планувалось викинути ще й 45-мм гармати, але із-за невідповідності авіації зробити це не вдалося. Гітлерівцям, як виявилось, були відомі райони десантування, й умовні наземні сигнали для наших літаків. При наближенні до цілі наша авіація потрапила під щільний вогонь ворожих зеніток і світло прожекторів, що змусило льотчиків набирати висоту й відхилитись від заданого маршруту. До того ж, піднявся сильний вітер. Фашисти запаловали багаття, копили сіна, кидали ракети, дезорієнтуючи льотчиків. Вони розпалили багаття (умовні сигнали) на пловучих плотках на Дніпрі і перші ж групи десантників потрапити просто у ріку і відразу ж загинули. Один з учасників десанту, відомий кінорежисер Г.Н.Чухрай (тоді – гвардії лейтенант, командир взводу розвідки) згадував через багато років: "Нас викинули над Дніпром і як я не маневрував парашутом, приземлитися мені вдалося лише на самому краю берега. Зі своєї групи я зібрав лише 4 із 24 бійців. Близько двох взводів німців пішли на нас. Але ми зайняли лісочок неподалік від берега і до ночі вели бій. Вночі німці відійшли, мабуть, збирали сили для нового наступу" [2, 22].

Згідно з планом операції десантники повинні були приземлитись на площі 10х14км, але фактично вони були розкидані на площі 90х30км від Ржищева до Черкас. Значна їх кількість потрапила в розташування ворога [1, 199]. В одному з сіл Черкащини десантник "сів на церкву", зачепившись куполом парашуту за хрест. Він прийняв нерівний бій знищивши 6 фашистів. Гвардії сержант Черняєв, оточений фашистами, підірвав їх і себе гранатою. Важко пораненого військового кореспондента газети "Красная Звезда" гвардії майора Миколу Старостіна, схопили гітлерівці, але вони не почули від нього жодного слова. В безсилій люті вони розстріляли його [3, 104]. Біля с.Тубільці група десантників майже дві доби вела запеклий бій з ворогом. Фашисти підтягли артилерію і міномети... Після бою вони спалили живцем поранених десантників разом із тілами загиблих. А на одній з лісових галявин гітлерівці з порубаних тіл десантників виклали п'ятикутну зірку [3,4–5]. Відомо, що фашистське командування віддало наказ не брати десантників у полон, а знищувати їх на місці.

Відразу після висадки загинула частина офіцерів штабу 3-ї гвардійської повітряно-десантної бригади, а про командира бригади гвардії полковника В.К.Гончарова тривалий час нічого не було відомо. Тому командування об'єднаними силами двох бригад взяв на себе гвардії підполковник П.М.Сидорчук, командир 5-ї гвардійської повітряно-десантної бригади. Усі донесення і бойові зведення про дії обох бригад протягом двох місяців в тилу ворога були підписані саме ним. В цих документах об'єднана бригада значилась як 5-та гвардійська, хоча в кількісному відношенні більшість бійців в ній становили воїни 3-ї гвардійської повітряно-десантної бригади. І справа тут не в тому, що вибув із строю командир 3-ї гвардійської бригади. Була ще одна важлива деталь, яка проливає світло на цю загадку. 3-ї гвардійської повітряно-десантної бригади десантувалась із своїм Бойовим прапором на відміну від 5-ї гвардійської бригади, яка залишила свій Прапор в тилу. Прапорonosець 3-ї гвардійської бригади гв.капітан Микола Сапожніков, на тілі якого під гімнастеркою був Бойовий прапор бригади, приземлився далеко від своєї групи. Два тижні він переховувався у копиці сіна, тут його і знайшли 14-річний Анатолій Ганенко та його сусіда – Тимофій Ганисик з с.Пищальники Канівського району. Ризикуючи життям, вони разом із матір'ю Анатолія врятували життя М.Сапожникову. прапор бригади гвардії капітан М.Сапожніков довірив зберігати їм. Після визволення села Бойовий прапор бригади був переданий командуванню нашої військової частини. За цей подвиг А.Ганенко і його мати – Серафима Іванівна, були нагороджені медалями "За відвагу" [1, 211–212]. А в документах військових архівів 1943 р. так і залишилась згадка лише про 5-ту гвардійської повітряно-десантної бригаду, адже тоді вважалось, що 3-тя гвардійська бригада втратила свій Бойовий прапор, отже – перестала існувати як бойова одиниця. Ось чому, коли в кінці 1970-х рр. в с.Свидівок Черкаського району встановлювали Пам'ятний знак воїнам Дніпровського десанту, на ньому викарбували лише цифру "5" – 5-та гвардійська повітряно-десантна бригада. Та пізніше ця помилка була виправлена і нині поряд із цифрою "5" вибито й цифру "3" [4]. Адже за нею – мужність, героїзм і трагедія тисяч воїнів 3-ї гвардійської повітряно-десантної бригади. Доречно підкреслити, що двоє з трьох Героїв Радянського Союзу, удостоєних цього звання за мужність,

виявлену під час Дніпровського десанту – це воїни 3-ї гвардійської повітряно-десантної бригади.

Всі спроби командирів зібрати своїх бійців одразу після висадки і вийти на радіозв'язок із штабом Воронежського фронту успіху не мали. Адже радисти з раціями летіли окремо від командирів, в яких були шифри для радіозв'язку. Щоб встановити зв'язок з десантом, 28 вересня були висаджені три групи радистів з радіостанціями, але їх доля невідома і понині... І лише через 2 тижні штаб фронту отримав перші повідомлення від десантників. Згодом вдалося зібрати окремі групи бійців і сформувати 4 батальйони. Велику допомогу десантникам надавали місцеві партизани. Вони збирали їх, забезпечували харчами, надавали розвіддані, брали участь у бойових операціях, були провідниками. Гітлерівці намагались за всяку ціну знищити десантників, зтягуючи в райони їх висадки все нові резерви, в тому числі – танки й авіацію і есесівські частини. В одну з ночей партизани і десантники батальйону гвардії майора О.А.Блувштейна знищили в с.Поташня Канівського району велику кількість гітлерівців – більше 1000, підірвали склад з боєприпасами спалили 14 автомашин. У с.Буда-Горобіївська партизани-десантники непомітно підібрались до школи, де були фашисти і закидали їх гранатами. Черкаський партизанський загін (командир Г.К.Іващенко) зібрав 400 десантників і разом з ними вів активні дії в тилу фашистів.

Після невдалого форсування Дніпра в районі с.Хрещатик наші війська перегрупувались для нового форсування – в районі Черкас. Об'єднані сили двох десантних бригад були підпорядковані командуванню 2-го Українського фронту і отримали наказ про взаємодію з 52-ю армією цього фронту. Гвардії підполковник П.М.Сидорчук мав завдання в ніч на 13 листопада перейти у наступ та оволодіти селами Лозівок, Єлизаветівка, Сокирне, Свидівок і забезпечити нашим військам успішне форсування Дніпра та захоплення правобережного плацдарму. Десантники в складі 4-х батальйонів разом з об'єднаними загонами партизанів, ведучи запеклі бої з ворогом, протягом 13–16 листопада оволоділи названими селами. Вони діяли в тилу ворога, відволікаючи увагу і сили фашистів, вносячи в їх бойові порядки паніку, сприяючи 254-й і 294-й стрілецьким дивізіям у створенні в районі с.Свидівок плацдарму, що став головним у подальших наступальних боях. В цих боях десантники виявили мужність і героїзм. Бронейник 5-ї

гвардійської повітряно-десантної бригади гвардії молодший сержант Іван Кондратьєв з протитанкової рушниць в одному тільки бою знищив 5 танків і 2 самохідні установки ворога. За цей подвиг відважний воїн був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Гвардії сержант Михайло Угрюмов разом з товаришами захопив у бою 3 німецьких танки і створив невеликий бойовий загін, який знищив колону фашистської піхоти і техніки [5, 4–5].

Десантники з боями оволоділи селами Сокирне, Єлизаветівка, Лозівок, Свидівок, Дахнівка, Будище, разом з частинами 52-ї армії брали участь у визволенні Геронимівки, Руської Поляни, Василиці та інших сіл. За час бойових дій у ворожому тилу вони завдали серйозних втрат ворогу [6]. 20 листопада було створено перше, а 28 листопада – друге кільце оточення навколо гітлерівського гарнізону в Черкасах. Десантники були відведені на переформування і відпочинок, їх замінила 7-ма гвардійська повітряно-десантська дивізія. Як свідчать архівні документи, на момент виводу з боїв цих двох бригад в них налічувалось менше, ніж півтори тисячі бійців, за деякими даними – лише 500.

Звання Героя Радянського Союзу було присвоєно гвардії майору Олександрю Блувштейну, гвардії старшому лейтенанту Сурену Петросяну і гвардії молодшому сержанту Івану Кондратьєву.

Серйозні недоліки й прорахунки, допущені військовим оперативним командуванням, недотримання режиму суворої секретності під час організації і підготовки Дніпровської десантної операції, а також – серйозні прорахунки фронтової і армійської розвідок в оцінці сил ворога в зоні майбутніх бойових дій десанту, погана організація його висадки – все це призвело до найтрагічніших наслідків вже на першому етапі здійснення цієї масштабної бойової операції повітряно-десантних військ. Цим же пояснюються і величезні втрати серед воїнів десанту. І саме ці причини стали головними у тому, що про Дніпровську десантну операцію було відомо навіть багато років після війни лише вузькому колу воєнних спеціалістів та колишнім учасникам цих подій. Наш обов'язок донести до нинішніх і майбутніх поколінь правду про героїзм і трагедію, про мужність і безсмертний подвиг воїнів Дніпровського повітряного десанту 1943 року.

1. Советские воздушно-десантные.: Военно-исторический очерк. - М., 1980.
2. Ровенский Г. Хроника военного Фрязино: 1943. - Фрязино, 1998.
3. Калачев И. Крылатый десант // Сибирские огни. - №4, 1985.
4. Р. Чому виправлявся напис на Пам'ятному знакові // Місто. - 2003, 18 грудня.
5. Загоріна Р. Героїзм і трагедія Дніпровського десанту // Місто - 2003, 9 грудня.
6. Особистий архів Загоріної Р.К. Спогади Низького В.Ф., в 1943р. ад'ютант командира 5-ї гвардійської повітряно-десантної бригади гвардії підполковника П.М.Сидорчука.

Почепцов В.Ф.,

директор народного музею

с. Домантове Золотоніського району

СВИДІВЕЦЬКИЙ ПЛАЦДАРМ

Черкаська операція, проведена 52-ю армією у листопаді – грудні 1943 року досі викликає різні тлумачення ходу подій. Особливо спірні питання щодо учасників форсування Дніпра і захоплення плацдарму.

Ради ветеранів 52-ї армії, яку очолює генерал-полковник Сисоєв Петро Іванович та генерал-майор Новиков Борис Васильович підготували ряд праць з цього питання. Маршал Батицький Павло Федорович, що 1943 року командував 73-м стрілецьким корпусом, підготував і вже зараз видано книгу про ці події. Член Ради ветеранів 254-ї стрілецької дивізії Марокко Микола Захарович підготував матеріали про бойовий шлях дивізії, зробив більше тисячі фотокопій, що стали основою п'яти шкільних музеїв.

П. І. Сисоєв в статті «Відносно істини про форсування Дніпра в 1943 році» [1, 15] піддав критиці матеріал про форсування Дніпра 52-ю армією у виданні «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» [2, 60–61]. Такі зауваження є до статті І. Ковальчука «Удари партизанів» [3, 78–79] та В. С. Сергієнка «Сила народного гніву» [4, 239]. Повість «Через чорну топь» В. Кондратенка і Л. Беренштейна, як і книга «Радянські повітрянодесантні війська» [5, 206], на думку автора, неправильно показують роль партизанів і десантників у цій операції.

Автори нарису «Миргородская, трижды орденоносная» В. І. Козлов, В. Є. Назарецький, Замолуєв В. В. взагалі промовчали факт